

Тамара КУСАКІНА,
методист відділу освіти
м. Тернівки
Дніпропетровської обл.

ОБРАЗНА КОЛЬОРОВА СИМВОЛІКА В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

УДК 821.103.12.01

Стаття присвячена проблемі кольору й кольорової символіки в поезії В.Стуса. Авторка прослідковує, як змінюється кольорова гама поета періоду ув'язнення, доходячи висновку, що колір у В.Стуса ніколи не був випадковим, а носив символічний характер.

Ключові слова: філософська заглибленість поета, пейзаж, психологічний відступ, кольорова символіка, стилістичний засіб.

Василь Стус – поет, літературознавець, перекладач, інтелектуал, правозахисник. Прожив коротке, але яскраве життя. Його доля дивовижно перегукується із долею Тараса Шевченка: обом довелося жити в умовах жорстокої державної системи, обох імперія загнала на заслання із заборорою на творче самовиявлення, в обох життя обірвалося на злеті – у 47 років. Творчість В.Стуса не можна уявити поза Шевченковою стихією. Він – прямий духовний нащадок Кобзаря. Заповіт митця: «і в смерті з рідним краєм поріднісь» («Як добре те, що смерті не боюсь я...»), – звучить як відлуння Шевченкового заповіту. Цілісність Стусового патріотизму вражає: Україна в його поезіях – «рідна чужина». Поетові не байдужа доля його країни, народу, тому він і перефразовує знамениті Шевченківські рядки «на нашій не своїй землі».

Розквіт творчості В.Стуса припав на застійні 80-ті рр. минулого століття. У поезії він продовжував традиції шістдесятників. У громадському житті був борцем за права людини, за національну гідність. За свої морально-духовні, політичні переконання отримав 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання. Загинув у карцері Пермського виправно-трудового табору в ніч з 3 на 4 вересня 1985 р.

Нині маємо змогу вивчати творчість одного з найвизначніших митців України ХХ ст. за багатотомним виданням, що з'явилося 2008 року. Варто підкреслити, що поет був свідомий свого таланту: «Я певен, що з моїх власних віршів є добра сотня таких, які читатимуть і наші нащадки. Я певен свого хисту до літератури і знаю, що ще чимало зроблю такого, що буде повнити радістю чи притишеними роздумами обличчя внуків. Певен цього. Зрозумійте мене і повірте, що, чуючись на силі, я певен того, що для рідної культури можу зробити чимало»¹. Завдяки багатогранному талантові В.Стуса ми маємо чимало новаторських поетичних творів, а також низку перекладів з іспанської, італійської, польської, єврейської, німецької літератур, робіт з літературної критики, публіцистичні праці, листування.

У Стусовій поезії пристрасть поета-громадянина органічно поєднується з філософічною заглибленістю й розважливістю поета-мислителя, що виявляється в осмисленні основних засад буття, місця

людини на землі, її морального самовизначення. Однак незважаючи на глобальні проблеми, що їх заторкує поет, у його творчості немає дрібниць чи речей другорядних. Зокрема в його віршах важливу роль відіграє семантика кольору.

Уже в ранньому вірші «У синьому полі, як левон» громадське звучання поєднується з мотивами кохання, самоти, розчарування: «Довкола мене – цвинтар душ / на білім цвинтарі народу. / Бреду в сльозах. Шукаю броду...» (зб. «Зимові дерева»). Як бачимо, уже на ранньому етапі своєї творчості В.Стус передавав тонкі душевні переживання ліричного героя через кольористичні епітети. Така поезія вибивалася з ряду пафосно-плакатної лірики радянської доби, тому збірка «Зимові дерева» не могла побачити світ в Україні. Друга збірка «Веселий цвинтар» також містила вірші, які помітно вирізняли автора на тлі традиційної, «душевної» української лірики. Поетові завжди були близькими модерністичні віяння в літературі, тому він намагався критично переосмислити досвід національного поетичного мистецтва.

Поетичні твори періоду ув'язнення містять кольорову гаму, відмінну від поезій раннього періоду творчості (до першого арешту В.Стуса у 1972 р.). Візьмемо для прикладу хоча б такі вірші часів заслання, як «Між світом і душею виріс мур», «О земле втрачена, явився», «На колимськiм морозі калина», «Весь обшир мій – чотири на чотири», «Осики лист каро-зелений», «Ярій, душе. Ярій, а не ридай» та ін., у яких душевний стан ліричного героя зображений на тлі суворой природи Сибіру. Автор застосовує епітети, метафори, які розкривають задум, ідейний зміст кожного з цих віршів. Слід зазначити, що образна система творів В.Стуса не належить до простих. Особливу роль у ній відіграють відповідні епітети на ознаку кольору. Так, говорячи про узголів'я смертне, поет використовує кольористичний образ «чорний день». За допомогою такого ж прийому досягається вражаючий ефект, коли автор «у білій стужі» бачить «сонце України», її ж символ – калину – в цих табірних краях не знайти, хіба що помітиш «червону тінь калини на чорних водах». Тема рідної землі, як і мотив неволі, є провідною в ліриці В.Стуса. Калина як символ України не раз трапляється в його творах, її незабутній образ поет вимальовує в болючих рядках: «на колимськiм морозі калина зацвітає рудими сльозами» (однойменний вірш); «вижовкає калинова гілка» («Десь цвіте Софія, мов бузок»); «де плинуть між ме-

¹ Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість / Д.Стус. – К.: Факт, 2004. – С. 304.

дових берегів молочні ріки, де горить калина» («Немов жар-птиця предковичних вір»).

Свої нездійсненні мрії, неможливість вороття в минуле В.Стус передає через відповідні кольори: «*тьмаві* протобажання», «*чорний* бушлат» («Ще й до жнив не дожив»), «там *чорний* стіл од туги аж лящить» («Здається, кожен день до мене йдуть листи»), «в серці *чорний* шрам» («Гаряча ложка юшки – як молитва»). Настрій суму підсилює образ чорної троянди:

...і я сумую,
не знаючи, котру з своїх троянд –
червону ачи *чорну* подарую,
аби не спикрити² («Насилися мені мої кохانی»).

Чорна й червона барви трапляються і в інших поезіях:

Одна – *червона* скеля,
а друга скеля – *чорна* (однойменний вірш);

...неначе помаху долі: нещасний, дивись,
як *червоно* і *чорно* твої пойнялись
роки сховані («Вороння пролетіло в сусіднім вікні»).

Будь-який символ зазвичай трактується як умовний знак певного поняття чи предмета. У поезії В.Стуса він не обмежується одним значенням, є полісемантичним. У вірші «У цьому полі, синьому, як льон» автор вжив два символи: «поле» символізує людське життя, «синє, як льон» поле вже збагачене національною семантикою.

Водночас зображений В.Стусом неозорий простір вражає пусткою, що поглинає ліричного героя. Поле наповнюється безтілесними, химерними тінями:

Сто *чорних* тіней довжаться, ростуть
І вже, як ліс соснової малечі,
Устріч рушають.

Отже, простір поета безлюдний, а тіні – то лише знаки людей. Неприродно холодною видається й синя барва. Її не зрівноважує тепла, сонячна.

У пейзажних описах, психологічних відступах, філософських роздумах В.Стуса міститься чимало епітетів, що позначають синій, блакитний колір: «ранку *голуба* протока» («Мене вже друзі одцурались»); «їх *синє-синє* лопотіння [птиці]» («Вода урвалася з криниці»); «ти чуєш дужий змах крила – і закипіла прірва *синя*» («І враз він уривається – твій шлях»); «сонця *синє* погруддя» («Вже цілий тиждень обживаю хату»); «душі розспіваної *сині* ріллі ряхтять од ніжності і ліпоти» («Нема кайданів, щоб твій дух здушили»); «а цівка ночі, вигускла, аж *синя*» («І джерело, напруге і круте»). Свій невимовний біль і тугу за далекою Україною В.Стус передавав переважно через епітет «синій»: «*сині* сосни і *сині* зими», «*голубий* повнявий жаль», «закипіла прірва *синя*» і т. д.

Образи, навіяні перебуванням у тюремній неволі: «шлак *лілово-сірий*, *чорні* прокльони», «*сіро-чорна*, як земля, труна», «у *чорній* стужі сонце України» – свідчать про духовну загартованість поета,

який підноситься над власним болем і готовий прийняти смерть заради духовних ідеалів.

Вірші тюремного циклу 1972 р. позначені темною кольористичною гамою. І це закономірно, бо живі, яскраві, життєдайні кольори залишилися в Україні. Тому так багато епітетів «чорний»: «*чорна* порожнеча» («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе»); «скрипка *чорна*» («Вік би не бачити й не чути»); «летів розлого *чорний-чорний* ворон» («Оцей світанок – ніби рівний спалах»); «ті душі *чорним* дьогтем аж лящать» («Ти, янголе, закинутий у пекло») та ін.

Антитезою до тьми й чорного кольору, що особливо часто з'являється у віршах останнього періоду життя поета, є білий колір. Зазвичай прикметник «білий» у поезіях В.Стуса узгоджується з іменником «світ»: «*білий* світ» («Бажання жити – тільки-но на дні»); «немов гроза над *білим* світом» («Перед тобою незбагнений світ»); «*білий* світ – і перший день творіння – грає і струмить» («Зринув дощ – і серце захмеліло»); «йдучи у ніч, вітаймо *білий* світ» («Ми з темніні виходимо на світ») та ін. Білий колір може також передавати і певний метафоричний образ: «*немов конвалія* у передлітні», «душі твоєї *білу філіжанку*».

У поезіях тюремного періоду є також низка «кривавих» образів, які підкреслюють трагізм буття ліричного героя: «за *кривавою* межею», «пів твого світу вже цвіте, *мов мак*» («Постигла кров у жилах»); «*червоне* сонце каже віщі числа» («Уже мене кудись поволокли»); «і радісно в недолі розкошуй *кривавими* слізьми, одвільгле листя, ніби кошенята, з дитинства бачені – в *рудім* рову. *Червоні* кола» («Заплющу очі – темнь...»); «*Криваві* бутони душі обпікаються, ніби золою» (однойменний вірш); «прагни стрімголов на ту тропу, що яра, наче *кров*» («Іду за край. Оце долання кола») та ін. В.Стус широко використовує поетичні контрастні епітети в одній фразі: «З *білої* ночі потойбічності виринуло *чорне* сонце» (однойменний вірш).

Поет-новатор створив неповторні неологізми, широко використовуючи складні синтаксичні конструкції, що містять й епітети на позначення кольору. Вражає рідкісний хист митця змальовувати певний образ через найтонші відтінки барв, його прагнення подати подію, явище через колір, наприклад: «*барвистий* диво-сад» («Ледь очі стулиш – дерево росте»); «*рожеві* тьмили тучі» («Я там стояв на кручі»); «і тисячі відтінків пруткої барви, *синяви* одради і *фіолету* пізньої жаги» («Мене гойдає хвиля почуттів»); «*червонокриле* вороння тріпоче; *червоно-ярий* зоряний пісок» («Деся музики лунає»); «душа розкрилася жива, і *червоним золотом* горіла, і *червоно-золоті* слова ти устами виспраглими крила» («Золотіла осінь лісова»).

За допомогою редуплікації автор передає насиченість кольору в таких образних рядках, як: «ледве мріли *біль-білі*, радісні хатки» («Світ повен милих таємниць»); «лиш *чорний-чорний* ворон пролітав» («Оцей світанок – ніби рівний спалах»); «хтось *чорний-чорний* ніби мною водить» («Хтось чорний-чорний бродить довкруги»); «і *тьмою тьмиться* образ України» («О, скільки слів, неначе поторочі!»).

² Тут і далі поезію В.Стуса цит. за вид.: С т у с В. Збір. тв.: у 12 т. / Д.Стус та ін. – К.: Факт, 2008.

Чимало в поезіях В.Стуса епітетів «сивий» або «сизий», які асоціюються з людським горем, сумом, безпорадністю або життєвою мудрістю: «скроні простеляли думки, вже *сиві*, наче дим» («Пригадуєш своє метро?»); «цей прямокутник болю, *сизий* весь» («Така незабутня туга навкруги»); «усамітнений, *сивий*, гінкий, не молю і не кличу» («Возвелич мене, мамо...») і т. д.

Інші барви в поезіях В.Стуса не такі уживані, як названі вище кольори. Наприклад, зелений – колір життя і надії, лише зрідка зустрічається в його творах: «шалена *зелень* облягла сліпе тепло ковбач» («Ми втрюх сідали до човна»); «збабливо жита іще грають *спижево-зеленим* охвилям» («Отут, край зеленого моря»); «воли... щипають на ходу шалену *зелень*» («Берези навтьоки») та ін.

Образна кольорова символіка у В.Стуса реалізується переважно завдяки прикметникам (зокрема й складним: «*червонобарвне* серце»; «*зелено-синій* мир»), іменникам – «*сизь* небесна», зрідка – прислівникам і дієсловом: «*сизо* даленіли зозулі», «*сивіє* волосся».

Емоційності поезії, трагічності її звучанню часто надають кольористичні епітети у складі порівняльного звороту: «на чорній, *як смола*, воді» («Яке жорстоке ти, пізнання»); «десь бринить мелодія, *мов чорна кров* із вен допіру задубілого» («Десь музика лунає»); «малію, обертаючись на тугу, пряму, *як смерть*, і чорну, *наче смерть*» («Дорога самовтечі, непідвладна») та ін. Отже, порівняльні конструкції виступають у ролі інтенсифікаторів колірної ознаки з метою передачі міри її насиченості.

Високою образністю позначене порівняння у вірші «Мені зоря сіяла нині вранці»: «лиш мати – вміє жити, аби *світитися, немов зоря*». Образ матері в поета асоціюється з теплими кольорами вранішньої зорі, яка дає життя новому дню і всьому живому. Світлим, чистими кольорами сповнені такі поняття, як мати, кохана жінка, дитина:

І тільки *біле сяєво дитини*
наповнить вічність мої хвилини («*Рясним букетом білого бузку*»);

і скільки Бог відміряв нам години –
лечу у *білі руки лебедина* («*Моя кохана! Ластівко! Жано!*»);

Мати. Дитинство. Світ

Перший *рожевий*, як *пальчики немовляти*,
Тихий – як *колискова пісня*... («*Усе забувається*»).

Автор тяжіє до точної передачі найменших відтінків барв, тому часто вживає складні прикметники: «*бузково-яра* віть» («Ми втрюх сідали до човна»), «*червоно-золоті* слова» («Золотіла осінь лісова»), «*осики лист каро-зелений*» (однойменний вірш), «*тьмяно-синя* тінь» («Цей спалах снігу...»). Така часто вживана у В.Стуса характеристика, як ярий, вказує на яскравість, насиченість кольору: «*червоно-ярий* зоряний пісок», «*яре* золото сонця» і т. д.

Для поезії В.Стуса характерні кольористичні образи. Поет створює їх за допомогою оригінальних епітетів, психологічно навантажених метафор. І хоча не можна стверджувати, що в його поезіях широко представлена колірна символіка, але проведений нами аналіз з погляду кольористики свідчить про те, що цим виражальним засобом автор послуговується, аби поряд із зоровими, звуковими образами відтворити сувору дійсність, драматизувати віршовий рядок, емоційно вплинути на читача. Сіро-чорні, тьмяні, холодні кольори ще більше посилюють відчуття гіркоти, болю, що його переживає ліричний герой. Червоні, криваві, руді кольори увиразнюють трагічну тональність творів. Червоний, що іноді ототожнюється у В.Стуса з кольором крові, несе передчуття смерті, руйнації, горя.

Червоно-кривава барва увиразнює образ безжальної машини – державної системи, яка розчавлює людину, передає атмосферу трагічної доби. Символічного звучання набувають у В.Стуса синій і білий кольори. Світлі, яскраві барви натомість асоціюються з буянням рідної природи, з нескінченністю людського буття, з такими поняттями, як мати, кохана жінка, дитина. Однак колірною домінантою його поетичних творів слід вважати чорний колір, передовсім коли йдеться про вірші періоду ув'язнення.

Майстерне використання колірної палітри у творах В.Стуса свідчить про те, що поет творчо за своїй найкращі традиції вітчизняної та світової літератури, перетворивши колір на потужний стилістичний засіб.

Антологія одного Вірша

Україно, молюся за тебе

Україно, молюся за тебе,
Моя батьківська рідна земля,
За бездонну блакить твого неба,
За привільні родючі поля.

Україно, молюсь за єднання,
За соборність святую твою, –
Коли лемки зійшлись й слобожани
У велику і дружну сім'ю.

Україно, молюся за мову –
Нею пісню й молитву творю, –
І за думу твою калинову,
За ясну світанкову зорю.

Україно, молюсь за майбутнє,
За щасливе прийдешнє твоє.
Вітер дме у вітрила могутній,
Сонце правди нам сил додає.

Україно, молюся за тебе.
О співучий народі ти мій,
Мені більше нічого не треба, –
Лиш живи, розцвітай і міцній!

Юлія ТВАРДОВСЬКА,
вчитель Сквирської ЗОШ № 5,
Київська обл.